

תשתית ידע מחקרי: הערכה וצמצום פערים | מסמך רקע

ד"ר טלי אדרת-גרמן | נוי דלי | ד"ר הילה טל

יוני 2021

מסמך זה הינו חלק מסדרת מסמכים שמטרתם לספק ידע עדכני, מתוקף, אמין ובהיר לגבי סוגיות שעל הפרק עבור מערכת החינוך הישראלית. הידע פרוש במסמך זה באופן תמציתי על מנת להקל על הקוראים וניתן להרחבה באמצעות קישורים המופיעים לאורך המסמך אשר מפנים לספרות נוספת.

מסמך זה נועד להציג תובנות, עדויות וממצאי מחקר הנוגעים למתח בין הערכת הישגי תלמידים וצמצום פערים. מטרתו לתמוך בתהליך עיצוב המדיניות בנושא הערכה ומענים לצמצום פערים, וליידע בעלי עניין בתחום.

דיון בהערכת הישגי תלמידים וצמצום פערים: לשם מה?

הערכה באמצעות מבחנים סטנדרטיים קודמה ככלי למיון אובייקטיבי של תלמידים לצרכים שונים, למשל לצורך בחירת מסלול הלמידה של התלמיד בתוך ביה"ס ובלימודי המשך. יחד עם זאת, ההתאמה בין המצב הסוציו-אקונומי של תלמידים לבין הישגיהם במבחנים סטנדרטים מציבה אתגר באיזון המתח המובנה בין הערכה להתמודדות עם שונות בין תלמידים וצמצום פערים חברתיים.

השאלה המרכזית

אילו אסטרטגיות עשויות לתרום ליישוב המתח בין הערכה וסטנדרטיזציה לבין השאיפה לצמצום פערים לימודיים וחברתיים?

רקע לדיון ואסטרטגיות פעולה אפשריות

- סטנדרטים ומדידת הישגים נמצאים במרכז רפורמות חינוכיות רבות בארץ ובעולם, ותוצאות מבחנים משמשות בסיס להקצאת משאבים לבית-הספר, ודירוגים בין תלמידים, מורים ובתי-ספר.
- להערכה חינוכית הפוטנציאל להאיר נקודות חוזק וחולשה ולאפשר שיפור בית-ספרי.
- פעמים רבות סטנדרטיזציה ואחידות מופעלות על מנת לצמצם פערים לימודיים ופערים חברתיים (למשל [רפורמת NCLB בארה"ב](#)).
- בארץ ובעולם יש [מתאם ברור](#) בין הישגים במבחנים סטנדרטיים (בינלאומיים ולאומיים) לבין מצב סוציו-אקונומי¹.
- [בישראל הפערים הלימודיים](#) בין שכבות האוכלוסיה גדולים ביחס למדינות המפותחות ומדינות ה-OECD².

■ קיימות שלוש **אסטרטגיות פעולה מרכזיות** להתמודדות עם המתח בין הערכה לצמצום פערים:

אסטרטגיה א' – הערכת תלמידים בעזרת הערכה חלופית

אסטרטגיה ב' – שינוי אופן השימוש בנתוני מבחנים – מעבר ממבחנים קובעים (high-stakes) למבחנים בסיכון נמוך (low-stakes)

אסטרטגיה ג' – שילוב הערכה חיצונית עם הערכה פנימית (הערכה הנערכת ע"י צוות ביה"ס ומשמשת לצרכים פנימיים)

דיון באסטרטגיות

אסטרטגיה א': הערכת תלמידים בעזרת הערכה חלופית

חטרונות

- הערכה חלופית נתפסת **כפחות שיטתית ואובייקטיבית** במדידת הישגים באמצעות מבחנים.
- הערכה חלופית דורשת התמקצעות וזמן.
- כיום דרישות הבגרויות החיצוניות ודרישות הקבלה להשכלה גבוהה אינן תואמות לשאיפה לעידוד הערכה חלופית.
- קשה להשוות הישגים בהערכה חלופית בין תלמידים ובין בתי-ספר.

יתרונות

- הערכת ומיון תלמידים בעזרת חלופות למבחנים יאפשרו לממש את המורכבות של הערכה חינוכית, יתנו תמונה רחבה של הלמידה של כל תלמיד ויאפשרו מענה מותאם לצרכים אישיים.
- הערכה חלופית יכולה להיות **מותאמת בצורה טובה יותר לנושא הנלמד ולתלמיד**.
- שימוש בהערכה חלופית מכירה בתפקיד המרכזי של הצוות החינוכי בהתאמת תהליכי וכלי ההערכה ללמידה.

אסטרטגיה ב': שינוי אופן השימוש בנתוני מבחנים -

מעבר ממבחנים קובעים (high-stakes) למבחנים בסיכון נמוך (low-stakes)

חטרונות

- הגדרת מבחנים כמבחנים בסיכון נמוך אינו מתיישב עם **שימושם במציאות הישראלית** (המיצ"ב תוכנן כמבחן בסיכון נמוך).
- **שקיפות של ציונים** והשגים של בתי-ספר עלולה להחרף את השימוש לרעה בתוצאות הערכה, כמו למשל ב"טבלאות ליגה" ודרוגים של בתי ספר אשר מרדדים את השימוש בתהליכי הערכה ויוצרים פופוליזציה של הישגים.
- בעולם לא הצליחו לנטרל את הקשר בין הישגים במבחנים למצב סוציו-אקונומי, ומדינות אשר פועלות לצמצום פערים חברתיים צמצמו (ואף ביטלו) את כוחם של מבחנים בקביעת מסלולי לימוד ולימודי המשך.

יתרונות

- **מבחנים בסיכון נמוך** יכולים לתת מידע מערכתי שימשם לשיפור.
- נושא השקיפות הינו חשוב במדינה דמוקרטית. שקיפות בהישגים ושימוש חיצוני בנתוני ההישגים הינו חלק ממערך אחריותיות מול בעלי עניין.
- הנהגת מבחנים בסיכון נמוך יכול לענות על הצורך של המערכת בנתונים ברי-השוואה ללא **ההשפעה השלילית** של מבחנים קובעים על מורים ותלמידים (כגון לחץ, צמצום מרחב פדגוגי, וצמצום האוטונומיה של המורים).

אסטרטגיה ג': שילוב הערכה חיצונית עם הערכה פנימית

(הערכה הנערכת ע"י צוות ביה"ס ומשמשת לצרכים פנימיים)

חטרונות

- להערכה פנימית יש סיכון **להטיה לטובת ביה"ס והתלמידים**, והיא נתפסת כהערכה "סובייקטיבית".
- מבחנים פנימיים של בתי ספר אשר נלקחים ממאגר סטנדרטי יכולים להגביל את חופש הפעולה המקצועי של מורים והמענה האינדיווידואלי שלהם לתלמידים שנוזקים לכך.
- נושא המקצועיות של הערכה פנימית של בית-הספר הינו קריטי (גם מבחינת ההטיה וגם מבחינת האמון של בעלי העניין בתהליך) וחשוב שהתהליך יהיה מלווה במעריך המקצועי.

יתרונות

- הערכה פנימית בביה"ס יכולה לתת תמונה שנתמכת בנתונים מצד אחד ומצד שני נשענת על היכרות כוללת עם התלמיד.ה.
- אחריותיות ביה"ס יכולה להתקיים תוך **איזון עם מטרות שיפור בית-ספרי באמצעות הערכה פנימית מקצועית**.
- הערכה פנימית יכולה לתת מענה מדויק יותר לצרכי ביה"ס ולהקשר הרחב יותר של ביה"ס, הקהילה הבית-ספרית, והתלמיד האינדיווידואלי.

התייחסות מורחבת לנושא ולאסטרטגיות המוצעות

■ **הערכה חלופית** מסייעת בגיוון שיטות ההוראה וההערכה, מעוררת עניין בתלמידים ואף ניכר כי עשויה להוביל להישגים גבוהים יותר בבחינות. הערכה חלופית שנעשית על-ידי צוות המורים מאפשרת לבתי הספר להיות אוטונומיים יותר ולגבש תכנית שיפור משלהם כדי לשפר את איכות החינוך.³

■ מודל של הערכה חלופית דורש תקציב רב, ואף עשוי לסבול מבעיה באמינות הנתונים ומחוסר אובייקטיביות.⁴ על מנת להשתמש בהערכה חלופית באופן אפקטיבי נדרשת הגדרת מטרות ברורה על ידי משרד החינוך, כדי שבתי הספר יבינו את הציפיות מהם.

■ הערכה חלופית, מעצם היותה הערכה פנים-בית-ספרית אשר בשליטת המורים ואיננה סטנדרטית, חשודה במהימנות נמוכה יותר ממבחנים, ובוודאי ממבחנים חיצוניים-סטנדרטיים.⁵

■ משרד החינוך הישראלי שם דגש על נושא הגמישות הפדגוגית אשר נותנת אוטונומיה פדגוגית לצוות החינוכי והמאפשרת מתן מענה של הוראה ולמידה המתאים לבית-הספר על פי צרכי תלמידיו. הערכה חלופית מאפשרת למורים להתאים את דרכי ההערכה למגוון הגדל של דרכי ההוראה.⁶

■ **מחקרים** מצאו שיש צורך במציאת איזון בין אופן השימוש במבחנים ובתוצאות הערכה בכלל בין מטרות אחריותיות למטרות שיפור של תהליכי הערכה בית-ספריים, כלומר יש למצוא איזון בין שימוש בתוצאות מבחנים לצורך השוואה ומיון ובין שימוש בתוצאות לחשיפת נקודות חולשה וחוזק עבור שיפור בית-ספרי.⁷

■ **מבחנים בסיכון נמוך** המודדים אקלים בית ספרי והיבטים פדגוגים יכולים להיות כלי חשוב המקדם ניהול משאבים ברמה המערכתית לצורך העלאת הישגי תלמידים, ומאפשר שקיפות במערכת החינוך. ביכולתם לצמצם את החסרונות הקיימים במבחנים בסיכון גבוה כמו לחץ רב על תלמידים ומורים, למידה למבחנים, צמצום תכנית הלימודים ורמאויות.

■ מבחנים בסיכון נמוך מאפשרים התמקדות בליבה של תכנית הלימודים ופיתוח מקצועי של המורים. זהו כלי אובייקטיבי, מקצועי ואמין שעוזר למנהלים לראות היכן הם עומדים ביחס לבתי-ספר אחרים וביחס לשנים קודמות.

■ שקיפותם של הנתונים הכרחית במדינה דמוקרטית, אך עלולה ליצור (ובישראל אף יצרה) דירוג של בתי הספר ב"טבלאות ליגה" על פי הישגי התלמידים, ובכך לעורר תחרות בין בתי הספר. **דירוג זה נתפס כשימוש לרעה**⁸ בתוצאות הערכה מכיוון שסיווגם של בתי הספר נעשה על סמך הישגי התלמידים, ללא תשומת לב להקשר הרחב בו בית הספר פועל (המיקום שלו, מצב סוציו-אקונומי של אוכלוסיית ביה"ס, ההטרונגויות של אוכלוסיית בית-הספר, המשאבים העומדים לרשותו, וסדר העדיפויות שלו).

■ **בישראל**⁹, מבחני המיצ"ב תוכננו כמבחנים בסיכון נמוך, אך לאחר פניית הורים לבג"ץ בדבר שקיפות תוצאות המבחנים, משרד החינוך נאלץ לפרסמם, מה שהוביל לטבלאות דירוג של בתי-הספר במדיה, ולרידוד השימוש של הנתונים.

■ **הערכה פנימית** כוללת מגוון תהליכי הערכה הנמצאים על רצף של פעילויות שכוללות תכנון ויצירה של כלים חדשים, התאמת כלים קיימים (לעיתים סטנדרטיים), או שימוש כלים קיימים ללא שינויים. בהערכה פנימית לפחות חלק מבעלי העניין בביה"ס (מורים, תלמידים, הורים, הנהלה) מתכננים ו/או מבצעים, את התהליך ונתוניה משמשים לצרכיהם. מבחנים חיצוניים כוללים בדרך כלל מבחנים סטנדרטים המתמקדים בהישגים של התלמידים ונקבעים על ידי גורמים מחוץ לבית הספר.¹⁰

■ הערכה חיצונית לעיתים מונעת מבית הספר להשיג את יעדיו מכיוון שההערכה אינה תואמת לצרכים של בית הספר ולא מספקת מענה אישי לכל תלמיד. מצד שני, הערכה חיצונית מאפשרת השוואה לאורך זמן ובין בתי-ספר. **שילוב הערכה פנימית וחיצונית** מומלצת על מנת לאפשר לבתי-הספר ולמערכת החינוך לקבל את המענה הדרוש להם.¹¹

■ דו"ח שנכתב עבור האיחוד האירופי מצא כי הערכה נתפסת ע"י צוותי חינוך כתהליך הכרחי ומאיים שלא בהכרח מוביל לשיפור.¹² אחת הדרכים המפחיתות את הקונוטוציה השלילית להערכה והתורמות לשימוש בתוצאות הערכה בבית-הספר היא מעורבות צוות בית-הספר בתהליך.¹²

■ מחקרים **ישראליים** ו**בינלאומיים** מצאו **שילוב של הערכה חיצונית עם הערכה פנימית** תורמת לשיפור בית-ספרי.¹¹

■ מעבר להערכה פנימית שנקבעת על די בית הספר ועוסקת במגוון נושאים, ולא רק בהערכת הישגי תלמידים, קריטית לתהליך של שיפור בית-ספרי.¹³

■ חשוב שבית-הספר יקבל **תמיכה וליווי ממומחה** **הערכה** (פנימי, חיצוני, או משולב) לשם קיום תהליכי הערכה פנימיים אפקטיביים.¹⁴

מקורות מידע

- 1 Chmielewski, A. K. (2019). The global increase in the socioeconomic achievement gap, 1964 to 2015. *American Sociological Review*, 84(3), 517-544.
- 2 בלס, נ. (2020). הישגים ופערים במערכת החינוך בישראל: תמונת מצב. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/achievementsandgapsheb.pdf
- 3 Vanhoof, J., & Van Petegem, P.(2007).How to Match Internal and External Evaluation? Conceptual. Reflections from a Flemish Perspective. .Paper presented at the 20th Annual International Congress on School Effectiveness and Improvement. <https://www.fm-kp.si/zalozba/isbn/978-961-6573-65-8/261-277.pdf>
- 4 מנדל- לוי, נ' (2013). התמודדות עם שונויות בין תלמידים במערכת החינוך בישראל. היזמה למחקר יישומי בחינוך האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23012.pdf>
- 5 בירנבוים, מ'. (1997). חלופות בהערכת הישגים. הוצאת רמות- אוניברסיטת תל אביב. <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=92528804#4.1860.3.none>
- 6 גמישות פדגוגית- פנים רבות לה. יישום הרחבת הגמישות הפדגוגית במוסדות החינוך. המינהל הפדגוגי, משרד החינוך. https://meyda.education.gov.il/files/QualityTeaching/Pedagogical_flexibility.pdf
- 7 Aderet-German, T. (2021). Sustainable school self-evaluation: enactments and perceptions of balancing accountability and improvement goals. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 33(2), 291-315.
- 8 מתוך חדשות הכנסת 23.09.2012 - יו"ר ועדת החינוך, ח"כ ד"ר עינת וילף: לעצור לחלוטין את השימוש במתכונת הנוכחית של המיצ"ב. <https://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/Pages/press230912.aspx>
- 9 Feniger, Y., Israeli, M., & Yehuda, S. (2016). The power of numbers: the adoption and consequences of national low-stakes standardised tests in Israel. *Globalisation, Societies and Education*, 14(2), 183-202.
- 10 סבר, ר' (2005). **מדידה והערכה, אחריותיות ושקיפות ככלי ניהול לשירות מערכת החינוך**, בעריכת זהבה בן-עמי, הוצאת מכון מופ"ת, תשס"ו, 2005 עמ' 76-93.
- 11 Blok, H., Slegers, P., & Karsten, S. (2008). Looking for a balance between internal and external evaluation of school quality: Evaluation of the SVI model. *Journal of education policy*, 23(4), 379-395. <http://dx.doi.org/10.1080/02680930801923773>
- 12 Eurydice. (European Education and Culture Executive Agency) (2005). *Assuring Quality in Education: Policies and Approaches to School Evaluation in Europe*. Luxembourg: European Commission/EACEA. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4a2443a7-7bac-11e5-9fae-01aa75ed71a1>
- 13 Aderet-German, T. (2021). Sustainable school self-evaluation: enactments and perceptions of balancing accountability and improvement goals. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 33(2), 291-315.
- 14 Nelson, R., Ehren, M., Godfrey., D. (2015). *Literature Review on Internal Evaluation*. Institute of Education. <http://schoolinspections.eu/wp-content/uploads/downloads/2015/09/Literature-review-internal-evaluation.pdf>